

Prof. Zdenka Lechner

Neke akvizicije etnografskog odjela

Za ovaj prikaz namjerno nisu uzeti predmeti, koji privlače pažnju svojom ljepotom i bogatstvom materijala. Odabrane su akvizicije skromnijeg izgleda (komarnik, kićenjak, stubljike i tikvica), ali jednake vrijednosti i značenja u proučavanju naše kulturne baštine.

I to su dokumenti, kao što je svaki etnografski predmet dokument, koji govori o životu naroda, o njegovom društvenom razvitku i stupnju materijalne i duhovne kulture.

KOMARNIK

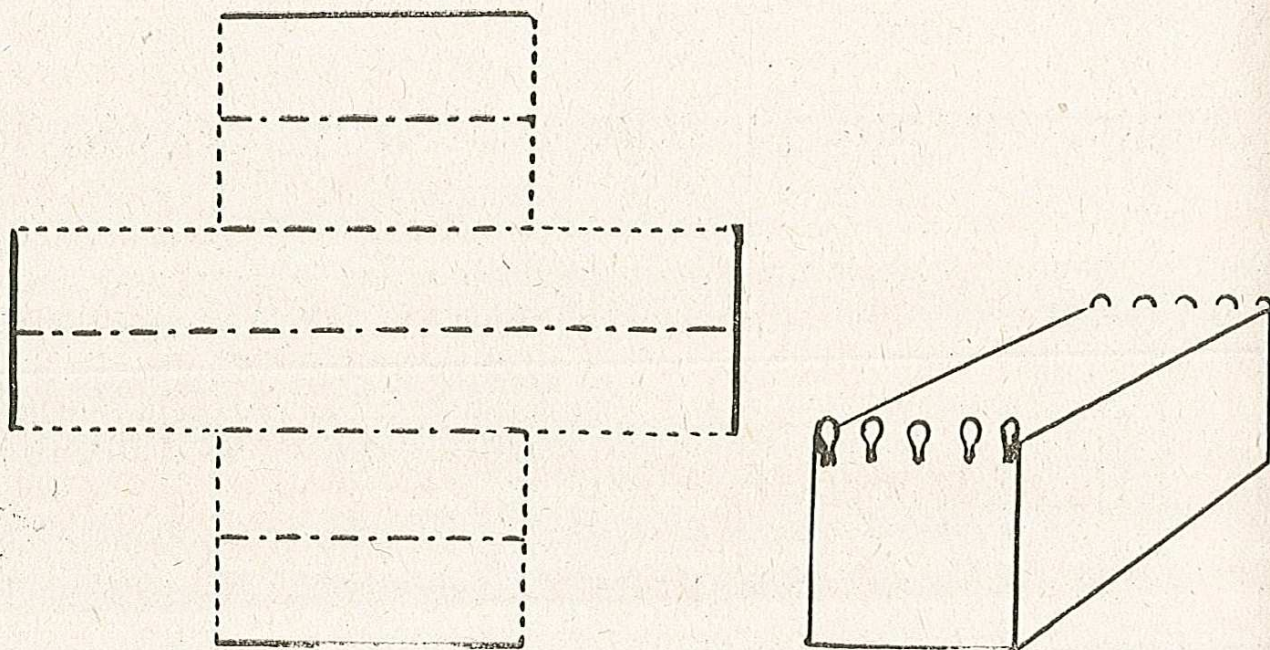
Komarnik je bio elemenat materijalne kulture sela, koja su se smjestila na Dunavu ili u močvarnim baranjskim predjelima. Služio je čovjeku za obranu od komaraca.

To je naprava od domaćeg vunenog ili prtenog rijetkog tkanja, sašivena kao baldahin ili šator u obliku kvadra bez baze, koju nadomještaju podloga — zemlja ili krevet — na koju se komarnik stavlja, *razapne, rastre* ili *raširi*. Komarnik se postavlja za upotrebu tako, da se po dužini razapinje pomoću dvije *motke* (štapa u promjeru oko 2 cm), koje se provuku kroz petlje, a one se nalaze na dva gornja kraća brida komarnika. Tada se pomoću te dvije motke objesi ili pričvrsti uzicom na dva obična ili u pravilu rašljasta kolca, zabijena u zemlju. Tako se postupalo u onim slučajevima, kada se komarnikom služe čobani na polju ili ukućani u vlastitom dvorištu. Kada se komarnik stavlja nad krevet u kući ili na trijemu, onda otpadaju motke i kolci, a dolazi u obzir vezivanje uzicom za grede na istropu.

Komarnik (Tabla I), koji posjeduje Muzej Slavonije, potječe iz Aljmaša, sela na Dunavu blizu ušća Drave. To je jedan od posljednjih sačuvanih primjeraka. Međutim u Aljmašu postoji živo sjećanje na komarnik. Po kućama se još uvijek nalazi materijala, koji je bio otkan za komarnike, pa se u ljetno doba vide njegovi dijelovi obješeni na dovratcima umjesto sobnih vrata. Danas i te dijelove nazivaju komarnicima.

Do drugog decenija dvadesetog stoljeća komarnik je imala svaka kuća, i to ne samo jedan, nego više njih, budući da su oni obvezno bili sastavni dio djevojačke opreme — »svaka kad se uda, mora donest jedan ili dva komarnika«.

Kada to uzmemo u obzir, onda nas ne čudi, da je zaostalo još toliko materijala, pogotovo ako znademo, da je za izradu komarnika trebalo utkati gotovo 16 metara materijala širokog oko 60 cm. Uz to je važna i ta okolnost, da je kroj komarnika sasvim jednostavan — to su ravne pole odrezane u stanovitoj duljini. Zato, kada se komarnike prestalo upotrebljavati u njihovoj određenoj funkciji, vrlo su ih lako raspa-

Kroj komarnika

Mjerilo 1:60

--- rubovi pola, koji su već sašiveni

..... rubovi, koje treba sašiti

petlje prišivene na dva gornja kraća brida komarnika.

rali i namijenili drugoj upotrebi. Do danas služe njegovi dijelovi ne samo kao zavjese na vratima za zaštitu od komaraca i muha, nego također i kao prostirke, ako su bili vuneni, ili kao ponjave ako su bili od *opštata* (materijal otkan pređom od kućina).

Komarnik se pravio na slijedeći način. Skrojene su dvije pole dugačke 420 cm i četiri pole duge 180 cm. Dvije su i dvije pole sašili rukom u jedan komad i tako dobili buduće stranice komarnika. Pola je široka 60 cm. Prema tome šivanjem je dobivena jedna ploha dimenzija 420×120 cm, i dvije pobočne stranice 180×120 cm. U komadu 420×120 cm sadržana je pokrovn ploha i dvije kraće strane, a ujedno i visina komarnika, koja se dobije tako da se taj komad savije na oba kraja za širinu dviju pola, tj. za 120 cm. Sa tako savijenim ovim komadom sašiju se s jedne i druge strane dvije preostale plohe, pobočne stranice. Pregibi dugačkog komada predstavljaju gornje kraće bridove na koje treba pri-

šiti petlje, da se komarnik dovrši. Na svaki brid prišiva se po pet petlji u razmaku od 30 cm. Njihova je veličina oko 10 cm. *Petlje* neki nazivaju i *oprtama* analogno *oprtama* na torbi.

Početak našega stoljeća komarnik postepeno nestaje. Njegovo povlačenje iz života počelo je istovremeno s izumiranjem narodne nošnje u Aljmašu. To je nastupilo za vrijeme Prvog svjetskog rata, a napose nakon njegova svršetka. Povodom je bio pomanjkanje kupovnog pamuka potrebnog za tkanje, a uzroci se mogu tražiti u nastalim promjenama u načinu života i gospodarstva, koje su nastupile prodiranjem industrijskih proizvoda u selo. Zbog toga su zapostavljeni poslovi oko pripremanja pređe, a osobito je zanemareno njegovanje tkalačke vještine.

U razgovoru s ljudima² saznaje se »da komarnik upotrebljava i danas onaj, koji ga još imade«. Kažu da bi on našao svoju primjenu i u moderniziranom gospodarstvu, na primjer kod vršalice, gdje bi dobro poslužio njenom pratiocu i mašinisti za odmor ili spavanje, ali nitko niti ne pomišlja, da dade otkati komarnik. U naše se vrijeme ne radi takav posao, jer je već vrlo malen broj žena, koje još znaju tkati.

Komarnik ne pripada više inventaru savremenog čovjeka u Aljmašu. Nestalo je i oblika života — obiteljske zadruge i ovčarstva — u kojima je dolazila do izražaja njegova funkcija.

Dosadašnjim ispitivanjem nije se mogla utvrditi njegova provenijencija i prvobitna funkcija. Pitanje je, da li je komarnik bio neka prvobitna mreža naših krajeva za zaštitu od komaraca, ili je to kopija baldahina, koji je selo primilo iz grada i našlo mu primjenu čak na polju, odnosno: nije li možda selo prenijelo naziv svoje čobanske drvene kolibe zvane komarnik na napravu od tekstila, koja mu je zamijenila drvenu kolibu, a onda avanzirala do upotrebe u kući.

Današnji seoski svijet, pa i onaj najstariji, poznaje samo paralelnu njegovu funkciju, funkciju pastirskog zaklona na polju i komfornog elementa u kući. Starija žena, Marta Bulić potvrdila je to decidirano i nakon predloženih joj drugačijih rješenja: »Kako sam ja upamtila, komarnik je bio za čobana, ali i za kod kuće«. Svi odgovori muškaraca i žena slažu se u tom, ne daju prednost nijednoj od tih funkcija, ali ističu njegovu službu zaštite protiv komaraca, tumačeći da se zato i zove *komarnik*.

KOMARNIK ZA ČOBANA

Komarnik za čobane i kućnu upotrebu bio je otkan vunom i *lipo išaran*, što znači da je raznobojna osnova bila pretkivana istim materijalom, da se dobije karirani uzorak. Osnova se sastojala iz žica pređe od konoplje u naravnoj boji i žica oštne vune u tri do četiri različite boje. To je potrebno naglasiti, jer Šokci vole takove komarnike i daju im prednost pred bijelim, prtenim komarnicima, koje su najviše upotrebljavali ribari, ali ponekad i čobani.

Bijeli komarnici bili su tkani kudjeljnom pređom ili su ih pravili od oplata. Oni su bili praktični, jer su se mogli prati, ali to nije djelovalo na naše žene, koje su ih tkale, jer su one uživale u šarama i ponosile se svojim umijećem tkanja — »šokice su tkale šarene komarnike. Švabe su imali samo bijele komarnike, jer njihove žene nisu znale tkati«.³

U prijašnja vremena u Aljmašu se gojilo relativno mnogo ovaca. Po sjećanju jedne starice bilo je u selu dvanaest do trinaest *čopora ovaca*, a danas postoji svega jedan i to seoski. Ovce su tjerali poslije žetve u polje da podubre zemlju i tako ju prirede za žito — »u ataru čoban pomakne svako jutro tor za jedan tor (znači: ograda se tora pomakne za jednu svoju širinu), da se zemljišće tori. Čobani su nosili u atar komarnik. Udaru rašlje i obese ga«.⁴

Rašlje odnosno kolci morali su biti nešto viši od 120 cm, toliko koliko se zabiju u zemlju, jer se donji rubovi komarnika dotiču zemlje. Pod komarnik su stavljali slamu, a na nju kakovu ponjavu ili čobansku kabanicu. Time bi priskrbili miran i udoban ležaj. Did Mato, star 72 godine, rado govori o danima kada je bio čobanin i spavao pod komarnikom — »sve ti milo, komarac više: moj, moj, a ne može unutra. Ti možeš gledati unutra kolikogod hoćeš, pa ne vidiš ništa, a iznutra sve vidiš«.

Osim čobana komarnikom su se služili i ribari zvani u Aljmašu *fišeri* i *alasi*, kada su čuvali *prestora*, stavljen u Dunavac ili u baru — ili kada su *zaboli vrške*.

Uz njih upotrebljavali su ga i *kočijaši*, kada su napasivali konje u ritu.

Svinjari i *čordaši* (čuvari goveda) nikada se nisu služili komarnikom.

Kad je govor o čobanskom komarniku, potrebno je naglasiti, da je on prema sadašnjem znanju seljana egzistirao paralelno sa čobanskom kolibom. Poznato je da su se čobani sklanjali za vrijeme kiše u drvenu čobansku *kolebu* ili pod *naslon*, koji su gradili od trske. Sada u Aljmašu nitko više ne zna, da se možda nekad i za čobansku kolibu upotrebljavao naziv komarnik, ili možda za prostor u kome se čuvalo i prerađivalo mlijeko — doduše oni su to činili u selu, a ne izvan njega, kako je to u planinskom stočarstvu. Oni točno razlikuju termine: *komarnik*, *čobanska koliba* (ili *koleba*), *naslon* — i ne zamjenjuju ih.

Komarnik smatraju naslijeđem iz starih vremena, koje, eto, izumire u njihovo vrijeme.

KOMARNIK U KUĆI

U kući je komarnik imao dvostruku funkciju, iako svi ističu samo jednu, i to onu, gdje on ljeti služiti pri spavanju za obranu od komaraca. Kata Grgićeva citirala je svoju pokojnu majku, koja je govorila, da je u starije doba bilo u njihovom dvorištu pet do šest komarnika, jer je *društvo* bilo veliko. Iznijeli bi slamnjače, jastuke i ponjave i spavali pod komarnicima u dvorištu, a nekolicina u krevetu na trijemu, opet pod komarnikom. Tako su bili na svježem zraku, a zaštićeni.

Druga njegova funkcija u kući nije bila manje važna. Služio je kao paravan pri porođaju. Žene, naime, koje su rađale, ležale su pod komarnikom petnaestak dana — »*dok nisu ustale*«. Tako su bile odvojene od ukućana i zaštićene od njihovih pogleda, napose djece. Ta njegova funkcija dala mu je karakter važnog kućnog inventara u vrijeme obitelj-

skih zadruga, kada je bilo mnogo ukućana. Upotrebljavao se u svako godišnje doba, a dragocjen je bio u zimskim danima, kada su se svi zadržavali u velikoj sobi, jednoj ugrižanoj prostoriji.

No toj funkciji dodano je i apotropejsko značenje, po kojemu je komarnik poslužio kao zaštita od uroka i vještica. Zato je porodilja ležala pod komarnikom čak i ako je bila u *vojatu* (vajatu), posebnoj kući za bračne parove — »*bude zakrita, da ne bude urečena, da ne bi došla vještica i urekla dete, i njoj da ne bi što*«. ⁵

Treba zabilježiti još jedan podatak iz Baranje o njegovoj primjeni u kući. Tamo se i zimi u *kijerima* (kućicama, odnosno sobama za bračne parove) spavalo pod komarnicima radi čuvanja topline. U kijerima se nije ložilo, zato su stavljali nad krevet komarnik da zadrži toplinu stvaranu ljudskim dahom.

Ako spomenemo, da je komarnik poslužio i u vinogradima, iscrplimo tim sve poznate njegove funkcije.

Suradnici⁶ iz Baranje potvrdili su upotrebu komarnika u Baranji s istim funkcijama, također unatrag pedeset godina.

A kako je komarnik poznat i selima zapadne Bačke⁷ može se za sada, dok se ispitivanje ne proširi, tvrditi da je komarnik bio kulturno dobro Hrvata Šokaca u selima na Dunavu i u Baranji, što dakako ne znači, da ga nije upotrebljavao i živalj drugih narodnosti u tom kraju.

Naši rječnici⁸ poznaju komarnik samo kao zavjesu za obranu od komaraca, koja se ne može zamisliti u naprijed opisanom obliku, a u dosadašnjoj se stručnoj etnografskoj literaturi⁹ pod imenom komarnik bilježi samo čobanska koliba ili ograđeni prostor za preradu mlijeka. Međutim, komarnik u tom značenju ne poznaje spomenuto područje, u kojem je raširena upotreba komarnika, kakav je dan u ovom prikazu.

Ispitivanje o *komarniku* vršeno je u Aljmašu od godine 1954. do 1956. Muzejski primjerak otkupljen je 1954. g. od Kate Grgić. Otkala ga je njezina majka Marija Grgić oko 1890. g. vunom (po vuni, u dva nita. Osnova broji 372 žica. Sve su one od oštne vune, tanko ispredene, osim bijelih žica, koje su čvrsta kudjeljna pređa. Stanoviti broj raznobojnih pruga čini jednu šaru. Tako se ovdje ređaju u jednoj poli tri šare, recimo: broja I i dvije šare broja II. Žice šare I ređaju se u ovim bojama: 12 crnih, 8 žutih, 12 crnih, 8 žutih, 12 crnih; a žice šare II su: 16 bijelih, 12 crnih, 8 žutih, 12 crnih, 32 crvene, 8 žutih, 12 crnih, 16 bijelih.

Putka je također iz istoga materijala. Tu se nižu jedni za drugim slijedeći sastavi boja: 12 žutih, 34 crvene, 12 žutih, 12 crnih; pa 16 bijelih, 12 crnih, 12 žutih, 12 crnih, 12 žutih, 12 crnih, 16 bijelih žica.

Žuta je boja na nekim polama narandžasta, *crveničasto žuta*, a na nekim žuta kao limun, *svetlo žuta*. Crvena vuna ima boju naline. Izgleda da je vuna obojena kod kuće, nekim biljnim, a nekim *kupovnim* bojama.

Komarnik je visok 120 cm, dugačak 180 cm, a širok 120 cm, odnosno sve su veličine nešto smanjene radi sastavljanja poruba.

B I L J E Š K E

- ¹ Marta Bulić, Aljmaš
- ² Joza Komendanović, Mato Matijašević, Franjo Kopf — Aljmaš
- ³ Anka Bulić, Aljmaš
- ⁴ Marta Bulić, Aljmaš
- ⁵ Govor Hrvata u Aljmašu je ikavski i ekavski. Vidi Hrv. Enciklopediju I, s. v. Aljmaško Podunavlje. Ipak treba primijetiti da prijašnji ikavci napuštaju svoj govor i prihvataju ekavštinu, što potvrđuje i citat žene, koji je izrekla u ekavštini, iako je prije govorila ikavski. Ona je rekla: prije se govorilo drukčije (misli na ikavski), a sada je ova moda, sad se govori ovako.
- ⁶ Mara Prakatour iz Luča, Mijo Matović iz Duboševice i stranka: Jela Toplek iz Topolja.
- ⁷ Kada sam 1954. g. na poziv vojvođanskih etnologa prolazila u njihov društvo selima zapadne Bačke, vidjela sam u Bačkom Bregu u kući (tj. u dvorištu) Adama Kovača komarnik nad krevetom. Kako sam i po drugim elementima utvrdila srodnost tog područja, smatram da je komarnik i u Bačkoj imao iste funkcije. Kao muzejski eksponat nalazi se komarnik u Gradskom muzeju u Somboru.
- ⁸ Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika Jug. Akademije, Vukov i Broz — Ivekovićev rječnik, s. v. komarnik.
- ⁹ Chr. Vakarelski: »Die Bulgarischen wandernden Hirtenhütten«, Acta Ethnographica, Budapest, 1956. Pisac je prikazao sve tipove i nazive ovčarskih koliba, među njima i kolibu zvanu u Bugarskoj komarnik. U tom je radu iscrpno spomenuta odgovarajuća jugoslavenska literatura.

ZUSAMMENFASSUNG

KOMARNIK — GELSENZELT ODER GELSENNETZ

Der Komarnik ist eine Vorrichtung aus schütterem, hausgewebtem Woll- oder Leinenzeug, das in Form eines quaderförmigen Baldachines oder Zeltes zusammengenäht wird und zum Schutze gegen Gelsen diente. Er stellt ein Element der Materialkultur der kroatischen Bauern in den Dörfern an der Donau oder in den Sumpfgebieten der Baranja dar. Damit will aber nicht gesagt werden, dass ihn die Bevölkerung anderer Nationalitäten in diesen Gegenden nicht auch gebrauchen konnten.

Die ethnographischen Untersuchungen wurden in Aljmaš, einem in der Nähe der Draumündung an der Donau gelegenen Dorfe, woher das besprochene Stück stammt, vorgenommen. (Tafel I)

Das Gewebe für den Komarnik ist aus Wolle in drei Farben: rot, schwarz und gelb und aus Hanfgarn in Naturfarbe (weiss) hergestellt. Schuss und Kette sind aus dem gleichen Material, so dass sich ein Karo-Muster ergibt.

Der Komarnik gehört nicht mehr zu dem heutigen Hausrat der genannten Dörfer, wo er aber bis zum ersten Weltkriege noch allgemein in Gebrauch stand. Er hatte eine zweifache Verwendung: im Hause und auf dem Felde. Im Hause wurde dieses zeltartige Gelsenetz über dem Bett gespannt, das gewöhnlich der grossen Hitze wegen auf den offenen aber überdachten Gang hinausgebracht wurde. Dort sah es dann wie ein Baldachin aus, das gegen Gelsen und Fliegen Schutz bot. Da aber auf dem Gange nicht genug Raum für alle Hausbewohner war, wurden solche Gelsenzelte auch im Hof über dem Erdboden aufgeschlagen. Mit Hilfe zweier in die Erde gerammter Pflocke und zweier Querstangen, die durch die an beiden oberen Schmalseiten angebrachten Schlingen gezogen wurden, wurde das Zelt aufgestellt. Die Schläfer lagen dann auf Strohsäcken darunter.

Im Hause wurde diese Vorrichtung auch über dem Bette der Wöchnerin angebracht. Da unsere Bauern früher in grossen Hausgemeinschaften lebten und sich alle in dem einzigen geheizten Raume aufhielten, war es notwendig die gebärende Frau vor unberufenen Blicken, besonders der Kinder, zu schützen.

Dieser Funktion wurde aber auch eine apotropäische Bedeutung beigelegt: Beschützung der Mutter und des Kindes vor bösem Blick und Hexerei. Die Schafhirten trugen solche Gelsenzelte mit aufs Feld und schlugen sie neben der Hürde auf. Diese Zelte standen gleichzeitig mit den Hirtenhütten in Gebrauch, doch wurde in diesen Gegenden für letztere nicht der Name Komarnik verwendet, soviel es den von der Verfasserin ausgefragten Bauern bekannt ist. Auch Fischer und Pferdehüter verwendeten den Komarnik, doch niemals Kuh- oder Schweinehüte.

In der ethnographischen Literatur ist der Komarnik in der oben angeführten Bedeutung noch nicht behandelt worden. Nach den bisherigen Forschungen konnte seine Herkunft und seine ursprüngliche Funktion noch nicht ermittelt werden. Deshalb werden folgende Fragen aufgeworfen: stellt der Komarnik ursprünglich ein Gelsennetz dieser Gegend vor, oder ist er eine Nachahmung des Baldachines, das das Dorf aus der städtischen Kultur übernommen und dafür sogar eine Verwendung auf dem Felde gefunden hat; ferner: wurde nicht vielleicht die Benennung Komarnik, die anderwärts noch heute für Schäferhütten aus Holz besteht, hier einfach auf diese Vorrichtung aus Textil, die jene Holzhütten ersetzt hat, und die sogar bis zu einer Verwendung im Hause vorgerückt ist, übertragen.

KIČENJAK

U Lipiku i hrvatskim selima pakračkog kraja *kičenjakom* se naziva tradicionalni božićni kruh.

Kičenjak pripada vrsti obrednih likovnih peciva. Podvrgnut je običajnim propisima, kojima taj svetačni hleb povezuje blagdane božića i Nove godine, što upućuje na nekadašnji odnos tih datuma, tj. slavljenje istih u jednom terminu, kako je bilo od IV. do XVI. stoljeća.²

Kičenjak mijesi domaćica od pšeničnog krušnog brašna sa domaćim kvascem, malo soli i svježom bunarskom vodom na badnjak rano ujutro, »jer prvo sunca mora biti izvadit iz peći«. Kruh mora imati kružni oblik, pa se zato danas, kada više nema okruglih bakrenih tepsija, peče u okrugloj posudi u krušnoj peći ili štednjaku.

Plastični nakit na površini kičeniaka izvodi domaćica. Ona razvuče komad tijesta i njime *kiti* — izvodi likovni ukras. Površina se najprije unaokolo zaokruži, a onda se razdieli u četiri polja. »Na svaki čošak i u sredinu napravi se po jedna ruža — radi ukrasa, da kičeniak bude što ljepši i da ne bude neispunjenih površina — na se ispunja polje po polje«. U poljima se oblikuju likovi, također od tijesta, koji predstavljaju želje za četiri godišnja doba, »da se poslovi dobro obave i urod urodi«.

Za proljeće se prikazuje orača s plugom i volovima, za ljeto sunce i žito, za jesen burad i plastovi, za zimu domaćica, koja od svega što je na kičenjaku poželjeno *priređuje* kroz cijelu godinu. Želje se upravljaju božjem djetetu da blagoslovi gospodarstvo, tj. omogući dobru sjetvu i žetvu i na taj način osigura hranu i piće za ljude i marvu u idućoj godini.

Tako shvaća taj običaj i prikazivanje svojih želje naš svijet, koji je prihvatio kršćansko tumačenje pradavnog običaja, kada su ljudi nastojali utjecati na prirodne sile, vjerujući da će to postići održavanjem obrednih propisa, i kada su običaji dočekivanja nove godine bili vezani s izricanjem želja magičkog karaktera, koje su trebale izazvati obilje i plodnost u nastupajućoj godini.³

Veličina kićenjaka ovisi o broju članova obitelji. Tako je kićenjak iz kuće Šimunović imao prošlih godina ukrašenu površinu u promjeru 24 cm. Domaćica je jedan ispekla za muzej, gdje ga je prof. J. Leović odlío u gipsu. (Tabla II) Ukrašen je prema tradicionalnim propisima kuće. Domaćica je gornju plohu zaokružila i *pometala* ruže. Zatim je u jednom polju prikazala *težaka* sa dva vola (gledana odozgo), plug i ornice — misleći na proljetno godišnje doba i obradu zemlje, koja je tada u toku. Polja na ovom kićenjaku ne nižu se redoslijedom godišnjih doba, zato u drugom polju vidimo dva bureta, veće za vino, a manje za rakiju, grozd i plast (otave), jer su tu simboli onog što se želi za jesen. U trećem se polju nalazi sunce, mjesec, dvije zvijezde i plast (sijena), što predstavlja želje za ljetno razdoblje, kada je potrebno lijepo, sunčano i vedro vrijeme, da sazrije žito i da se obavi žetva. U četvrtom je polju prikazan klas žita, stablo s jabukama i stablo sa šljivama — plodovi, koje bi željeli uživati u budućoj zimi. Tu se nalaze i dva plasta (slame), koja su potrebna u gospodarstvu.

Unošenjem kićenjaka u sobu na badnjak *kad se smrači*, počinje obred badnje večeri. Donosi ga najmlađi sin držeći na ispruženim rukama na šarenom *peškiriću* (kraćem ručniku). (Vidi kićenjak i peškirić na Tabli III.) Kićenjak u tom momentu služi ujedno i kao podloga na kojoj se unosi svijetlo u sobu. Na njemu je upaljena svijeća, postavljena u svijećnjak. Kićenjak stoji cijelo božićno vrijeme na stolu ili pod borom.

Na badnje večer jede se *lepinja*, a *kićenjak* se ostavlja za blagovanje na Novu godinu.

U Lipiku se badnje večer provodi gotovo jednako kao i u ostalim predjelima Slavonije, tek je po koja pojedinost drugačija. No radi komparacije vrijedno je zabilježiti tok običaja ovoga kraja, a napose zato, što se ti običaji s vremenom skraćuju, pojednostavljuju, napuštaju i zaboravljaju.

Iz pojedinih čina i ponašanja u toku tih običajnih propisa vidi se tako jasno, da analiza nije potrebna, kako je i uz kršćansko shvaćanje blagdana zaostao niz magijskih radnji svojstvenih danas primitivnim narodima.

Badnjak se očekuje s nekim svečanim raspoloženjem, što izazivaju i poslovi određeni za taj dan. Svi ustaju vrlo rano. Muškarci lože vatru i peku *pečenicu*, naravno popivši prije toga medenu rakiju. Žene se bave *kićenjakom*, spremaju po kući i kite bor.

Uobičajeno je da na badnjak ujutro dolazi *položaj*. To je njegov treći dolazak u kuću, prvi puta je bio na sv. Barbaru, a drugi puta na sv. Luciju. Položaj kuca na vrata i ulazi pozdravljajući: *faljen Isus i Marija*. Domaćica uzvraća pozdrav *navjek faljen*, i kada položaj sjedne za vrata (jer je takav red), kaže mu: *sjedi mirno, da mi kokoši budu mirne*. Položaj zatim viče: pipi, žužu, bu-mu, ihaha, roiroi, a domaćica ga posipa pšenicom i kukuruzom. Položaj odilazi počašćen medenom rakijom i nadaren jabukama i orasima.

Dan brzo prođe, pa se pazi na to, da svi poslovi budu gotovi i članovi obitelji prije mraka svetačno obučeni, osim dvojice ukućana, koji će donijeti slamu. Kada padne mrak, cijela se obitelj nađe u sobi. Tada dijete (najmlađi sin, ili ako ga u obitelji nema, onda kćer) unosi kićenjak. Kad uđe, poklekne i pozdravi kao gore. Majka odgovori i preuzima kićenjak, stavlja ga pod bor i gasi svijeću. Tad se zapali drugo svijetlo (petrolejska lampa ili električna) i određena dvojica odilaze po slamu i donesu dva zavežljaja. U nekim kućama donosi se jedan zavežljaj slame, a jedan sijena. Donosioci pozdravljaju, i kada im domaćica odgovori, sjednu na slamu pa govore: čuka, čuka, liga, liga... i čupkaju slamu, a domaćica ih posipa svim vrstama žita iz zdjele ili simpla (košarice u obliku zdjele ispletenej od slame). Domaćin (ili najstariji) uzme zatim pod ruku slame iz zavežljaja i ide oko stola, a za njim

kreću djeca do 18 godina. Stoli obilaze tri puta. Domaćin baca (sipa) slamu uz riječi: kvo, kvo. Djeca se odazivaju sa: pipipi, dok on ne vikne: *širo m pilići*. Budući da domaćinu uvijek preostane slame nakon te procedure, ostatak stavlja na stol, a domaćica preuzme riječ. Ona uzima čisti stolnjak i postavlja ga na stol, ali mora biti okrenuta leđima prema ulici, i kaže: *iš moja perad u moj tor i moj obor*. Na stol — ispod stolnjaka — pridodaje se vijenac od klasa, jer u njega dolazi zdjela svih božićnih dana i brus. Smatra se da će taj brus pomoći, ako kravi nabrekne vime, naim s njim treba samo prekrižiti vime pa će se ono normalizirati.

Djeca raširuju slamu po sobi. Dotle su se *spremili* (obukli) i ukućani, koji su donijeli slamu, pa se pristupa večeri.

Na stolu se nalazi; kićenjak, koji je domaćica ovamo premjestila ispod bora, posuda ili čaša sa žitom i kukuruzom u kojoj su tri svjećice, boca rakije i vina, med, te orasi, jabuke, suhe šljive, lješnjaci, bijeli luk i sol (sve što je nošeno na sv. Tomu, 21. XII., u crkvu na posvećenje) i *lepinja*.

Lepinja se mora peći na badnjak *prid več* i mora se izvaditi iz peći pri zalazu sunca. Ona se peče od bijelog brašna i ukrađuje samo plastičnim križem od tijesta.

Večera počima kada se zapale svijeće na kićenjaku i u žitu, kada domaćica nakadi sobu tamnjanom i kada svi klečeći izmole očenaš. Najprije se iskida *lepinja* i jede sa bijelim lukom, koji se umače u med. Domaćin prvi pije i nazdravlja: *živi i zdravi bili više godina, da bog da u boljem zdravlju i napretku, da nam sve rodi...* Drugo jelo je *sagamlija*. Ono se priređuje tako, da se lonac ispuni naizmjenice redom graha i redom narezanog luka te kuha. Od vremena do vremena *poljiva* se uljem.

Iza večere pjevaju se božićne i narodne pjesme, leži se na slami i čeka polnoćka. No do tog vremena prilazi se ponovno stolu i jede *posvećenje*, na primjer jedno drugom daje krišku jabuke, da u šumi ne *zabasa*. Neće zalutati, ako se sjeti te jabuke.

Nakon povratka sa polnoćke jede se *pečenica* (pečena prasetina), jer je samo večera morala biti posna, a to se čini bez propisanog ceremonijala.

Na Novu godinu *prije nego što se sunce rodi* domaćin uzima kićenjak i razreže, ali ne do kraja, nego tako da mu donja kora ostane cijela. Po propisu mora ga lomiti zajedno sa domaćicom što i čini. Obadvoje ga prihvate peškirićem i prelome, a zatim svaki poljubi svoju polovicu. Domaćin tada izreže jedan dio u komadiće iz kojih domaćica priredi *poparu*⁶ za doručak za sve članove obitelji, jer je potrebno da svi blaguju božićni kruh.

Drugu polovinu kićenjaka jedu ukućani također kao *poparu* na dan sv. triju kralja (6. I.), kao na zadnji dan tog užeg božićnog ciklusa.

Poznatim nazivima božićnih hljebova u Slavoniji: *badnjači*, *ljetnjači* ili *ljetnici* pridružuje se ovime do sada nezabilježeni naziv: *kićenjak*.

B I L J E Š K E

¹ Prema podacima suradnika Blaža Klaić iz Lipika to su sela: Sredani, Obrijež, Badljevina, Omanovac, Prekopakra, Čaglić, Bukovčani i Brezine.

² M. Gavazzi: »Godinu dana hrvatskih narodnih običaja« (II, Zgb. 1939., str. 55.

³ Šimunović Jaga, Lipik.

⁴ Ljevaković Jela, rođ. Majstorović, Lipik.

⁵ M. Gavazzi, o. c., str. 41.

⁶ Popara se priređuje tako, da se kruh popuri vrućom vodom, iscijedi i prelije sa masti, tj. začini sa vrelom masti i bijelim lukom.

⁷ E. Schneeweis: »Die Weihnachtsbräuche der Serbo-kroaten«, Wien, 1925, str. 52., i M. Gavazzi, o. c. str. 38.

KIČENJAK — GESCHMÜCKTES WEIHNACHTSBROT

Kičenjak nennt man in Lipik und in den kroatischen Dörfern der Gegend Pakrac ein traditionelles geschmücktes Weihnachtsbrot, das der Art der rituellen Gebildbrote angehört. Die Figuren auf dem Brote formt aus Teig die Hausfrau selbst, um damit ihren Wünschen für den gedeihlichen Fortschritt des Haushaltes und den reichen Früchteertrag im kommenden Jahr Ausdruck zu verleihen. Das erinnert zweifellos an die Tradition aus uralten Zeiten, da Wünsche mit einem magischen Akzent durch sichtbare Gebilde ausgedrückt wurden, und damit die Erfüllung dieser Wünsche hervorzurufen. Die Bevölkerung dieser Dörfer knüpft ihre alten Bräuche an den christlichen Glauben und erklärt dieses Gebildbrot als Darbringung ihrer Wünsche vor das Christkind.

Auf dem Gebildbrote sind die Symbole nach den Jahreszeiten geordnet u. z. für den Frühling ein Ackersmann mit zwei Ochsen im Joch (von oben gesehen); für den Herbst zwei Fässer, ein grösseres für Wein, ein kleineres für Schnaps, eine Weintraube und ein Schober Grummet; für den Sommer Sonne, Mond und Sterne und ein Schober Heu; für den Winter eine Kornähre, zwei Schober Stroh, ein Apfel- und ein Pflaumenbaum (Tafel II). Die Herstellung des Gebildbrot, sowie alle Arbeiten, die damit verknüpft sind, sind durch genaue Vorschriften des Brauches bestimmt. Es wird am Badnjak (24. Dezember) selbst gebacken und schmückt die Tafel die ganze Weihnachtszeit hindurch. Gegessen wird es am Neujahrstag und am Dreikönigstag. Dadurch werden das Weihnachts- und das Neujahrsfest verbunden, was erinnert, dass die beiden Feste in früheren Zeiten (Mittelalter) an einem Termin gefeiert wurden.

Es folgt noch eine Beschreibung (in Kleindruck) des ganzen Verlaufes der Bräuche am Badnjak — vom Morgen bis zum Abend — in Lipik, die mit den Bräuchen in anderen kroatischen Dörfern in Slavonien übereinstimmen. Nur die besondere Benennung »Kičenjak« für dieses Weihnachtsbrot ist noch nicht bezeichnet worden. Die Weihnachtsbräuche werden immer einfacher und sind in letzter Zeit schon im Verschwinden begriffen.

STUBLJIKE

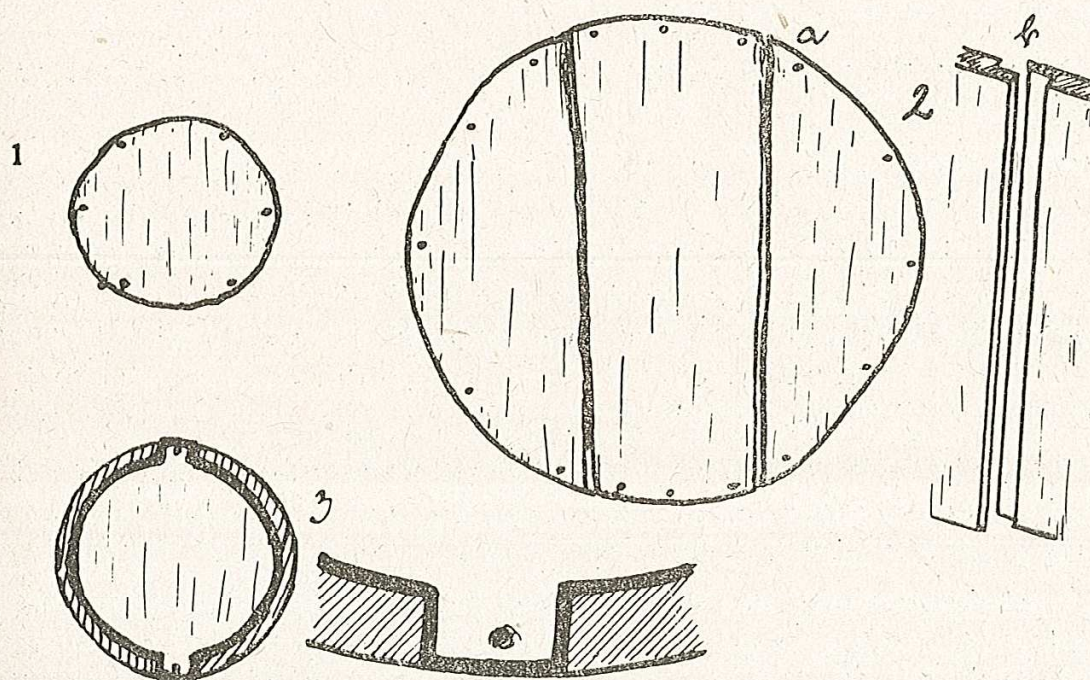
Akvizicije, koje nose naziv *stubljika* (Tabla IV i V) porijeklom su iz Gradišta kraj Županje. To se selo odlikuje mnoštvom sačuvanog etnografskog materijala, pa zato nije čudo, da se tamo uz prosječne stubljike našla i stubljika impozantne veličine (vis. 96 cm, opseg 330 cm) i starosti.

Stubljike su sudovi od izdubenog drveta, a upotrebljavala ih je cijela Granica t. j. slavonska Posavina¹. Šume tog područja davale su dovoljno građe za izradu takovih drvenih posuda, koje su služile kao spremnice za žito, zob, mekinje, brašno, grah, sjeme od lana, bundeve i drugog. Svaka ih je kuća posjedovala nekoliko, i to većih i manjih. Ali veličina stubljike nije ovisila samo o namjeni i drvetu iz kojega je pravljena, nego i o osjećaju za oblik. Neka su sela imala, da tako kažemo, svoj stil također i za stubljike. To nam potvrđuju oblici u Gradištu i Bošnjacima. Iako se oba sela nalaze u županjskom kraju, stubljike su u Gradištu šire i niže od onih u Bošnjacima, koji vole uske i visoke stubljike. Gradišci su izabirali drvo, da im stubljike budu u prosjeku visoke 60 do 70 cm, a u promjeru otprilike 40 do 50 cm. Te mjere se odnose na stubljike u koje se spremalo brašno ili sjemenje. Žito su čuvali u velikim stubljikama (Tabla IV).

Stubljike su *držali* (smještavali) u kući: na tavanu i u komori, ili u *ambaru*.

U Gradištu su i danas stubljike u posluži, ali to su još one iz starijih vremena, jer se nove ne izrađuju već pedesetak godina. Izrađivali su ih sami seljaci, samouki drvodjelci — »cni, koji su imali volju za dilañje«. Redovito su ih radili iz mekog drveta, topole ili lipe, ali bilo ih je i iz hrastovine, brestovine pa i bukve. Uvijek su tražili šuplje drvo, da onda iz njegova debla izrade stubljiku. To su činili alatom: *sikericom* (sjekiricom i bradvom) i *maklicom*, kojima su skidali koru i obrađivali površinu, i *teslom* pa *strmoteslom*, kojima su dubili i dotjerivali unutar-nju stranu drveta.

Bilo je stubljika sa dnom (*danom*), koje se je dobilo dubljenjem debla, ali izgleda da ih je bilo više, kojima je naknadno dodano dno. Takovo se je dno pribijalo ili usadilo u već izdubeni valjkasti dio stubljike

Dna (dana) stubljika

Br. 1: dno iz jednog komada, koje je naknadno pribijeno — Tabla V, dno niže stubljike

Br. 2a: dno sastavljeno iz tesanih dasaka — Tabla IV, dno velike stubljike

2b: način sastavljanja dasaka

Br. 3: usadeno dno — Tabla V, dno više stubljike.

ke. Ono se prišivalo kovanim čavlima sa širokim glavicama, kojima je zabijano u stijenkü trupa. Manje stubljike imale su pribijano dno iz jednog komada, a na velikim stubljikama sačinjavalo ga je nekoliko otesanih dasaka (crtež br. 1 i 2)

Kada se dno usadivalo u trup, nije se to činilo tehnikom utora, nego jednostavnim umetanjem, a pričvršćivalo se na cilindrični trup običnim spojem na dva mjesta, na kojima je dno dosizalo vanjski opseg trupa stubljike (crtež br. 3).

Stubljičke su imale i poklopac, drvenu ploču kružnog oblika, nešto veće površine od otvora same stubljike. Poklopac nije bio spajan sa trupom, nego se slobodno stavljao na otvor.

Stubljika za žito (Tabla IV) ističe se svojom veličinom, a u današnje je vrijeme raritet, jer se na terenu više ne nalaze stubljike takvih dimenzija. Potječe iz kuće Anke Dretvić, iz kuće koju u selu zovu Karlini. Izdubena je iz stabla bijele topole (*populus alba*), kako je analizom utvrđeno u vinkovačkoj šumariji, a ne iz *jove* (johe) kako su bili mišljenja najstariji ljudi u selu (Gradištu). Njih je vanjski izgled stubljike podsjećao na habitus tog drveta, a veliki opseg ih nije zbunjivao, jer je po njihovom znanju okolni močvarni teren prije 150 godina obilovao takovim drvećem, a stubljike su se pravile također iz johe. Vlasnici stubljike nisu znali o njoj ništa potanje, nego samo to, da je u njihovoj kući otkad oni pamte i da je njihovim starim služila za spremanje žita ili zobi. Njima je već smetala, jer se nalazila u komori pokraj kuhinje iz koje se penjalo na tavan. Da ju bar nekako iskoriste, držali su u njoj mekinje.

Na tu stubljiku upozorila nas je naša vrijedna suradnica Marta Dretvić.

Stubljika je crno smeđe boje na vanjskoj strani, a crveno smeđe na unutarnjoj. Površina joj je kvrgava, nije dotjerana maklicom, nego je samo skinuta kora, otesana sjekiricom. Boju je stubljika dobila od čađe, jer je vjerojatno bila smještena u samoj *otvorenoj kući* (kuhinji) do ognjišta ili u pokrajnjoj prostoriji, gdje ju je mogao obavijati dim. Visoka je 96 cm, opseg ima od 310 do 330 cm (duži promjer je 104 cm, a kraći 85 cm). Stijenka je debela oko 3 cm.

Dvije stubljike (Tabla V) za držanje sjemenja ili brašna potječu iz poznate zadruge Jovanovac, zvane Prašilovac. Muzej ih je nabavio putem suradnice, učiteljice Mare Trbojević.

Te stubljike, iako su stare barem 150 godina, nemaju naglašenu patinu starosti i nisu jače oštećene, jer diobom zadruge nisu ostale u seljačkoj kući, pa nisu bile upotrebljavane, nego čuvane kao ostavština pradjedova.

Napravljene (izdubene) su također iz bijele topole. Njihova je površina glatka, osim na nekim tamnijim mjestima, koja potječu od kore. Boja im je svijetlo smeđa, gotovo žuta.

Jedna je visoka 60 cm, a opseg ima 150 cm; druga ima visinu 69 cm, a opseg 126 cm.

Nijedna stubljika nema poklopac, a sve su tri nabavljene za muzej 1954. godine.

B I L J E Š K E

¹ U Gradištu je naziv tom predmetu *stubljika*, isto tako u Sikirevcima i Čajkovcima, u Piškorevcima se zove *stubluka*, a u Vrbovi se zvalo *stubanj*. U Gradištu je *stubanj* ograda oko bunara — ali samo ona, koja je izdubena iz drveta. Nekada su i kablice za grabljenje vode bile napravljene od izdubenog drveta. Za tucanje maka i paprike služile su *stupke* (Gradište) ili *stubice* (Vrbova).

ZUSAMMENFASSUNG

BAUMSTAMM-GEFÄSSE

Stubljika nennt man Gefässe aus ausgehöhlten Baumstämmen, die auf dem Gebiete der früheren Militärgrenze, d. h. in der Slavonischen Posavina gebraucht wurden, und die die Bauern selbst herstellten. Der Boden konnte zusammen mit den Gefässwänden durch Aushöhlen des in gewünschter Grösse zugeschnittenen Stammes gewonnen werden, oder aber wurde er in das ausgeholte röhrenförmige Stück unten eingefügt. Die reichen Waldungen dieser Gegend boten genügend Material zur Herstellung solcher Gefässe. Sie dienten als Behälter zum Aufbewahren von Frucht, Kleie, Mehl, Bohnen, Hanf- oder Kürbissamen u. ä.

Die beschriebenen Exemplare stammen aus dem Dorfe Gradište bei Županja. Das grosse Stück (Tafel IV) dient als Fruchtbehälter (Getreidespeicher), die beiden kleineren (Tafel V) zum Aufbewahren von Samereien. Das Holz, aus dem sie hergestellt sind ist Silberpappel (*populus alba*) und alle drei sind schon über hundertfünfzig Jahre alt.

Die Grösse solcher Gefässe hing nicht nur von der Dicke des Baumstammes und von dem Zwecke, dem sie dienen sollten ab, sondern auch von der Geschmacksrichtung des Erzeugers. Einzelne Dörfer hatten geradezu ihren »Stil«. In Gradište sind diese Baumstamm-Gefässe breiter und niedriger, während die aus Bošnjaci höher und schmaler sind.

ŠARANA TIKVICA

U muzejskoj zbirci šaranih slavonskih tikvica nesumnjivo je najinteresantnija tikvica signirana sa godinom 1734.

Ta se tikvica (Tabla VI) ne ističe samo svojom starosti, nego i lijepim prirodnim oblikom, a napose figuralnim motivom, koji dominira u šari tikvice, jer obuhvaća niezin najveći ukrašeni dio. Čini se, da likovni prikaz, koji je izveden na trbuhu tikvice, obrađuje jednu temu, iako se sastoji iz religioznih motiva i ratničke scene sa konjanicima. Tako razvijen figuralni motiv prava je rijetkost. Među šest stotna pregledanih šaranih tikvica, koje se nalaze u Etnografskom muzeju u Zagrebu i etnografskim zbirkama slavonskih muzeja, nije se našla nijedna analogna. Na poznatim ili objavljenim tikvicama pojavljuje se uz tipičnu šaru biljnog i geometrijskog ornamenta i figuralni motiv, ali samo kao portret vezan za obljetnice, zatim kao razdvojni elemenat između dvije grane, ili kao jedna u nizu drugih šara.

U izvedbi ukrasa ove stare tikvice šarač se nije služio dušičnom kiselinom, kako je to uobičajeno u našem stoljeću. Zato na tikvici nema osmeđenih ploha, one su gotovo sve umreškane. Urezani crtež je crn — vjerojatno dobiven pougljenom orahovom jezgrom — pa kako je površina tikvice zagasito smeđa, postignut je ugodan estetski efekat.

Šara na vratu tikvice također nije svakidašnja, sastavljena je iz geometrijskog i biljnog ornamenta. Vrh grla je obliven kositrom. Dno tikvice nije šarano.

Tikvica je visoka 41 cm, a najveći opseg ima 65 cm.

Za sada bi se zaustavili samo na tako kratkoj objavi tog vrijednog muzejskog predmeta, jer nemamo dovoljno podataka za širi prikaz.

Spomenut ćemo samo još to, da je tikvica dospjela u muzej 1954. g. iz osječke obitelji Živić, koja ju je nabavila iz nekog slavonskog sela.

ZUSAMMENFASSUNG

ORNAMENTIERTE KÜRBISFLASCHE (TIKVICA — LAGENARIA VULGARIS)

In der reichen Sammlung slavonischer ornamentierter Kürbisflaschen des Museums in Osijek befindet sich ein Stück, das durch sein Alter, seine schöne natürliche Form und das darauf gravierte Motiv besonders hervorragt. Es ist mit der Jahreszahl 1734. signiert und mit einem Figuralmotiv geschmückt, was äusserst selten vorkommt. (Tafel VI) Da dieser wertvolle Gegenstand ein eingehendes Studium verdient, wird er hier nur vorläufig veröffentlicht, bis nicht die nötigen Vorarbeiten zu einer ausführlichen Darstellung beendet sind.

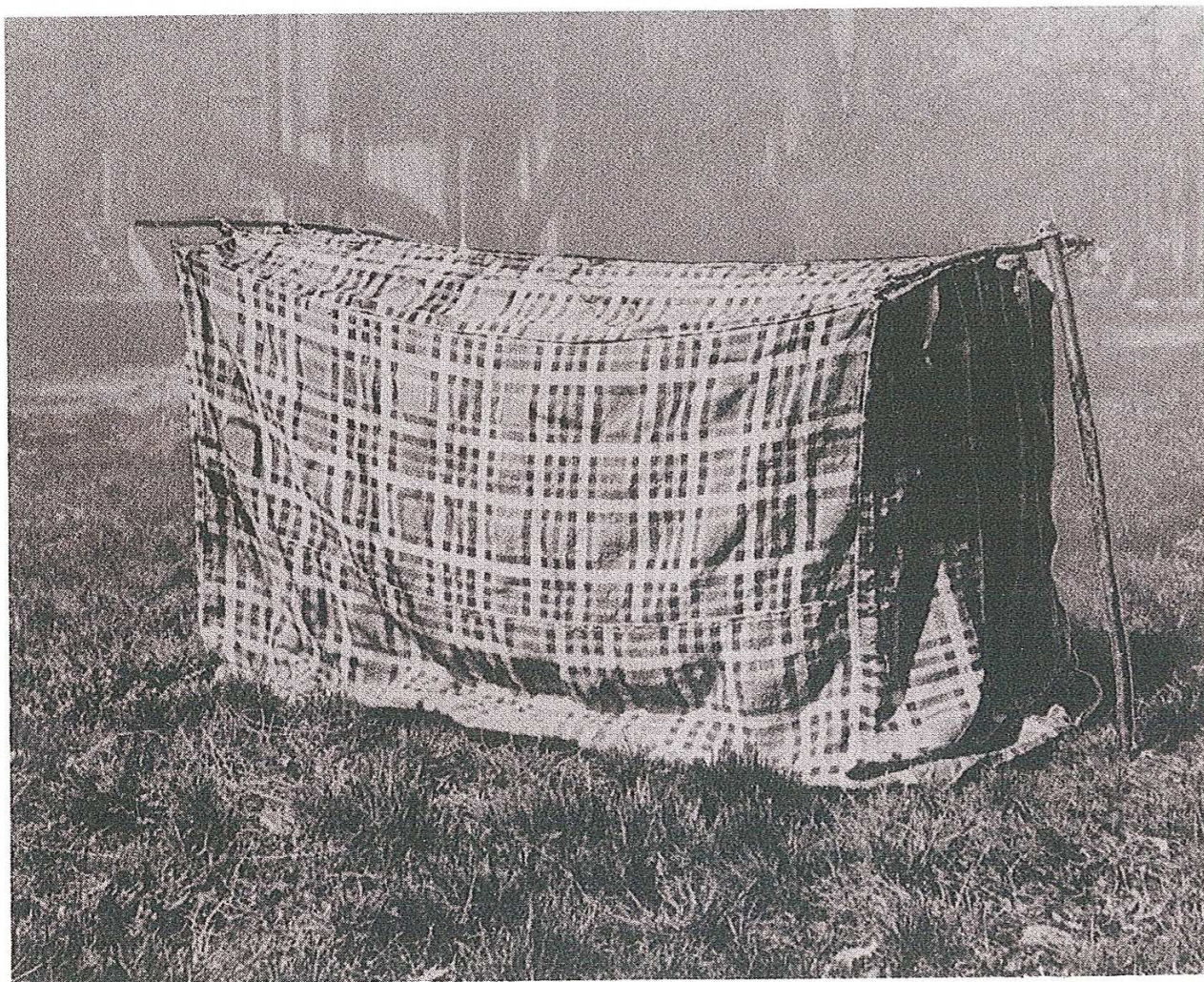

Foto Kes

Foto Kes

TABLA III.

Foto Kes

Reprodukcija i 2 bojni offset tisk - LITOKARTON - OSIJEK

Foto Kes

TABLA V.

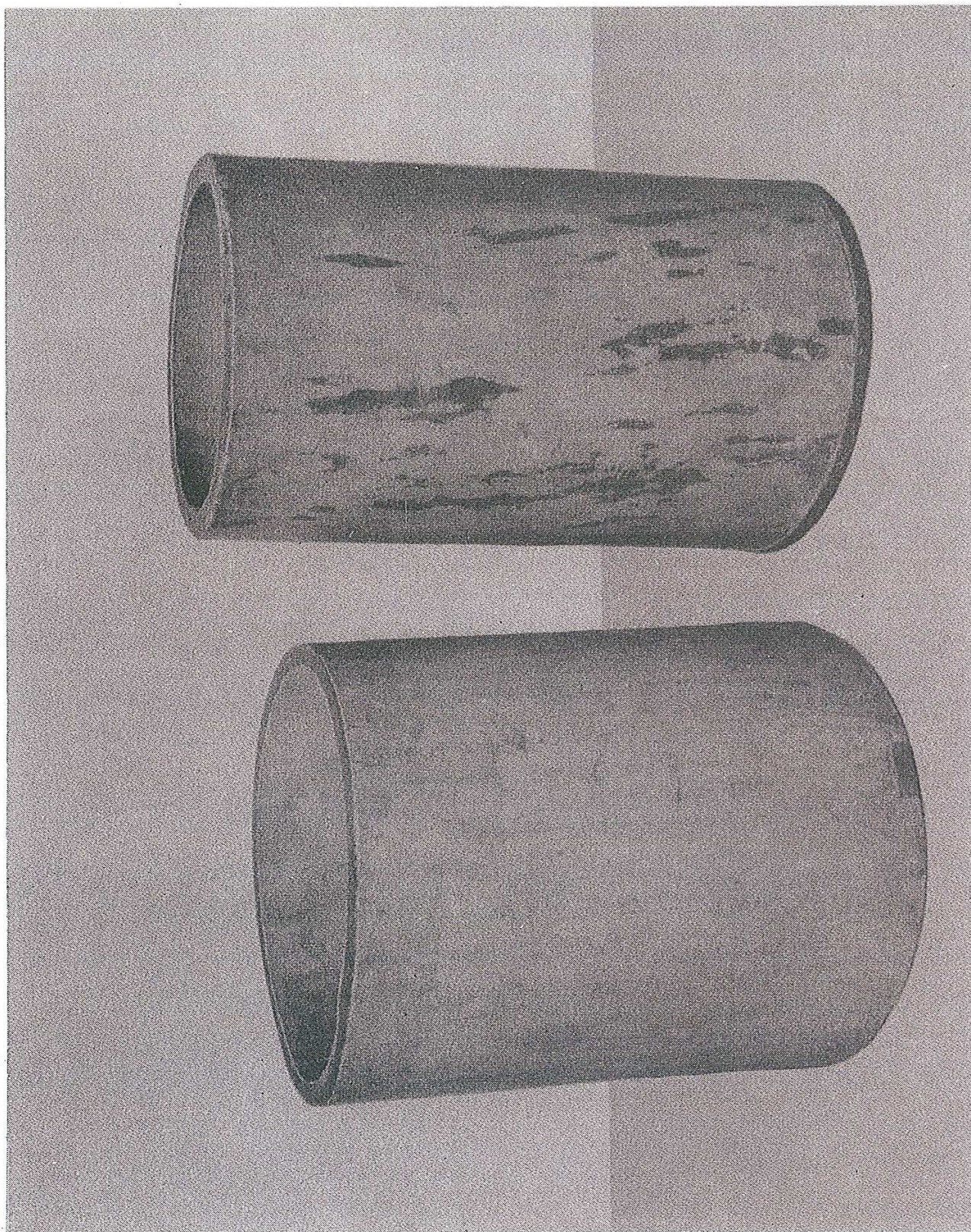

Foto Kes

Reprodukcije i 2 bojni offiel liak -LITOKARTON- OSIJAK

Foto Kes